

Др Срђан Владетић, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
ORCID: 0000-0002-0057-5467

Прегледни научни рад
УДК: 316.811/.815:34(37)
34.61/.64(37)
DOI: 10.46793/UPSSXII.075V

SECUNDAE NUPTIAE*

Резиме

Током целе римске историје, други брак је увек био допуштен и мушкарцима и женама, без обзира да ли је први брак престао смрћу мужа или жене, или разводом. Под условом да је претходни брак престао, други брак је био правно ваљан, али у одређеним случајевима супружници који су закључили други брак нису имали иста права као у првом браку. У раду ће бити речи о року жаљења (*tempus lugendi*), његовој сврси (која је касније проширена и на развод) и последицама његовог непоштовања. Такође, биће изложен и однос Августовог брачног законодавства према другом браку, као и новине хришћанских царева у смислу наметања имовинских ограничења (*roepae secundarum nuptiarum*) мушкарцима и женама који су склопили други брак, а из претходних бракова имају децу.

Кључне речи: други брак, *tempus lugendi*, Августово брачно законодавство, *roepae secundarum nuptiarum*.

1. Рок жаљења (*tempus lugendi*)

Од најстаријег доба други брак није био забрањен ни мушкарцима, ни женама. Ипак, разлике у половима су постојале. Мушкарац је могао одмах после смрти жене да закључи други брак, док су жене морале да сачекају да прође десет месеци од смрти мужа (рок жалости, *tempus lugendi*). Жена која би се удала пре тог рока, морала је, према Нуминој (*Numa*) законској одредби, жртвовати стеону краву¹, а нови брак би остао пуноважан. Верска компонента

* Рад је резултат истраживања на пројекту Правног факултета Универзитета у Крагујевцу: „Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније”, који се финансира из средстава Факултета.

¹ Plutarchus, *Vitae Parallelae*, Numa, 12; P.S. 1, 21, 13.

ове одредбе је очигледна. Реч је о периоду предржавног уређења са неразвијеним, примитивним правом које се врло мало бавило породичним односима и које је било под великим утицајем религије и пуно симболике. Жртвовањем стеоне краве, вероватно је требало умирити богињу земље (*Tellus*) која прима семење у себе и подстиче га да ниче и буја², а која је била узнемирана женином превременом удајом, односно њеном удајом током трајања рока жалости. Практично посматрајући, рок жалости поклапао се са периодом гестације, те ће пре бити да је Нума у складу са њим и одредио трајање рока, а не имајући у виду број месеци тадашње календарске године. Жена која би се удала пре истека рока од десет месеци створила би могућност неизвесног очинства, односно непознанице о томе чије је дете које је рођено у другом браку – покојног или новог мужа. Дакле, Нума је био свестан да је удаја пре истека рока жалости могла довести до мешања крви. Отуда и казна жртвовања стеоне краве која није била нимало блага, а коју је морао да обезбеди нови муж или његова породица³.

Касније, активношћу претора, ова материја је прецизирана и, у складу са тадашњим друштвеним околностима, промењена је и казна.

Наиме, претор је одредио да жена мора да ожали преминулог мужа и уздржи се од удаје десет месеци од његове смрти, чак и када за њим није долично туговати (ако је био непријатељ државе, осуђен за издају или је извршио самоубиство, и то не зато што му је дојадио живот, већ због гриже савести). Поштовањем рока жалости за преминулим мужем, без обзира на његове моралне карактеристике, претор је желео да се спречи мешање крви (*propter turbationem sanguinis, turbatio sanguinis*), односно да се постигне извесност очинства накнадно рођеног детета (*postumus*)⁴. Међутим, жена је могла одмах да се уда ако се породила пре истека овог рока⁵, јер се сматрало да је очинство извесно, односно да је отац детета преминули муж.

Удовице које се не удају други пут (*univirae*) одувек су уживале поштовање чланова заједнице⁶. Испитујући разлоге због којих се удовице, за разлику од девојака, радије удају у време празничних дана, Плутарх каже да је

² Ovidius, *Fasti*, 4, 641-672.

³ Упореди Јовановић, М., *Коментар старог римског ius civile, Књига прва (leges regiae)*, Ниш, 2002, стр. 155-159.

⁴ D. 3, 2, 11, 1 и 3.

⁵ D. 3, 2, 11, 2.

⁶ Ливије пише да се извесна Вергинија (*Verginia*), кћерка Аула (*Aulo*), која је била патрицијског рода, удала за плебејца, конзула Луција Волумнија (*Lucius Volumnius*), те су је матроне искључиле из церемоније у светилишту „Патрицијске чедности”. У знак протеста, она је у својој кући одвојила део за капелу и поставила жртвеник посвећен „Плебејској чедности”, а затим поручила плебејским женама да се надмећу у чедности као што се мушкарци надмећу у храбрости. Како пише Ливије, право да приносе жртве имале су жене проверене чедности и оне које су се само једном удавале (*Livius, Ab Urbe Condita*, 10, 23).

срамотно да на венчању удовице буде присутно много људи, док је то пожељно у случају када се у улози младе налази девојка. Како он наводи, на први брак се гледало са срећом и радошћу, а на други са подозрењем, па су се жене стиделе да узму другог мужа док је први муж још жив и осећале се тужно ако то учине када је он мртав. Зато се удовице и разведене жене више радују тихом венчању, у време празника, када су људи спречени да дођу на венчање, а девојке непразничним данима који су погодни за долазак великог броја људи, које прати бука и поворка⁷.

Али, уколико се удовица не би придржавала рока жаљења и уда се пре његовог истека, претор је одредио да брак неће бити ништав, али би она постала инфамна⁸. Због овако склопљеног брака, инфамија би стизала и њеног оца ако је знао да још није протекло време жалости, а ћерка је била под његовом влашћу после смрти зета. Погађала би и оног ко се, знајући за ову чињеницу, оженио њоме без пристанка свог патерфамилијаса. На крају, постајао је инфаман и патерфамилијас који, знајући да рок жаљења није протекао, дозволи сину, који се налазио под његовом влашћу, да се ожени оваквом удовицом⁹.

2. Августово брачно законодавство и други брак

У циљу очувања брака, морала и рађања деце Августово брачно законодавство подстицало је закључивање другог брака од стране разведених лица или оних који су изгубили брачног друга. Сви мушкарци од 25-60 година и жене од 20-50 година морали су бити у браку¹⁰. Према *lex Iulia de maritandis ordinibus* (Јулијев закон о брачним дужностима, из 18. године п.н.е.), кажњаване су нежење и жене без мужева (*caelibes*) забраном примања наслеђа и легата.¹¹ Ипак, женама је, ради отклањања сумње у очинство и поштовања институције брака, на основу Јулијевог закона, одређено да не могу ступити у други брак годину дана после смрти мужа и шест месеци после развода. Папијевим законом (*lex Papia*, 9. године п.н.е.) ови рокови су продужени – две године после смрти мужа и годину и шест месеци после развода¹².

Међутим, Августово законодавство, ни изблиза, није имало очекивани ефекат. Због превисоко постављених циљева (приватан живот и морал римских

⁷ Plutarchus, *Quaestiones Romanae*, 105.

⁸ То је била преторска инфамија. У почетку инфамија није била предвиђена правним прописима, већ је претор у едикту побројао лица којима је због нечасних поступака забрањено заступање пред судом или именовање заступника (*D. 3, 2, 1; D. 3, 2, 11*).

⁹ *D. 3, 2, 1; Fragmenta Vaticana*, 320; *P.S. 1, 21, 13*.

¹⁰ *Ulp. Reg. 16, 1*.

¹¹ *Cassius Dio, Historia Romana*, 54, 16, 1.

¹² *Ulp. Reg. 14*.

грађана, нарочито сексуални), избегавање закона постало је редовна појава¹³. Временом, мужеви су ослобођени обавезе поштовања рока жалости¹⁴, а сенатском одлуком из 240. године умањена је обавеза жена да жале за преминулим мужем – ослобођене су дужности ношења тамне одеће и испољавања других знакова туге¹⁵.

Продором хришћанства, целибат се у јавности прихватао са благонаклоношћу. Тако је Константин (*Constantinus*) одредио да се сви они који живе у целибату (нежење, жене без мужева, удовци и удовице), без разлике, сврставају у мужеве и жене, и да казне, које су раније због тога прописане, немају никакву снагу. Тиме се, како он каже, „скида јарам” са мушкараца и жена који је наметнут Августовим брачним законодавством¹⁶. На тај начин, обесмишљена је полазна основа Августових закона о браку и породици, те су они, постепено, и готово у целини, укинуги.

3. Други брак у периоду хришћанских царева

Под утицајем хришћанског учења на други брак почело се гледати са предострожношћу, и на неки начин, други брак се посматрао као грех¹⁷, нарочито ако је било деце из првог брака. Чак је у Јустинијановим новелама речено да жене које се уздрже од другог брака вреде већег удела од оних који га закључе, те ће жена, која се после смрти мужа уздржи од удаје, имати право својине на уделу који једнак уделу једног њеног детета, па се сматрало да она заузима положај детета¹⁸.

Најпре је конституцијама Грацијана (*Gratianus*), Валентинијана (*Valentinianus*) и Теодосија (*Theodosius*), из 380. и 381. године, предвиђено да рок жалости износи годину дана, односно да се Нумин рок од десет месеци продужава на 12 месеци, иако су састављачи конституције сматрали да је и он кратак¹⁹.

Када први брак престане смрћу мужа, а у њему није било деце, од жене се тражило да сачека да прође годину дана пре него што склопи друг брак, и жена би тада прошла некажњено. Ако би она пожурела и склопила други брак пре истека рока, проглашавана је инфамном и лишавана права и почасти која припадају лицима истакнутог и племенитог сталежа²⁰. Уз то, жену која није прописно оплакала преминулог мужа са којим није имала деце, па се удала

¹³ Станковић, Е., Владетић, С., *Августова реформа брак и породице*, Српска политичка мисао, год. 25, vol. 62, бр. 4/2018, стр. 358.

¹⁴ D. 3, 2, 9.

¹⁵ C. 2, 11, 15.

¹⁶ C. 8, 57, 1.

¹⁷ Corbett, P.E., *The Roman Law of Marriage*, Oxford: The Clarendon Press, 1930, стр. 250.

¹⁸ Nov. Iust., 127, c. 3; Corbett, P. E., *нав. дело*, стр. 250.

¹⁹ C. 5, 9, 2; Cod. Theod. 3, 8, 1.

²⁰ C. 5, 9, 2.

други пут, стизале су и различите имовинске казне (те казне биле су још строже ако је у претходном браку било деце и називале су се *poenae secundarum nuptiarum*).

Она није могла свом другом мужу дати у мираз више од трећине имовине, нити му је тестаментом могла оставити више од трећине своје имовине²¹.

Није могла добити имовину од трећег лица у виду, наследства, легата, фидеикомиса или на основу поклона за случај смрти (*donatio mortis causa*), и сву ову имовину могли су да траже наследници, санаследници или интестантски наследници покојника. Таква жена губила је и сву имовину коју је стекла од покојног мужа у време веридбе, поводом удаје, током брака и на основу његове последње воље (*lucra nuptialia*)²². У тим околностима, све што је оставио њен претходни муж припадало је његовим прецима, потомцима и сродницима у побочној линији закључно са другим степеном сродства (рођена браћа и сестре). Ако њих није било, имовина би припала државној благајни²³.

Она је могла бити само интестантски наследник њених крвних сродника (умрлих без тестаamenta) закључно са трећим степеном сродства, јер већ од четвртог степена њени рођаци имају своје наследнике²⁴.

Ипак, жена која није поштовала рок жалости могла је бити ослобођена ових казни на основу царског рескрипта, али под условом да нема децу из брака са преминулим мужем. Ако има децу из претходног брака, она може тражити и добити опрост царским рескриптом у погледу инфамије, али имовинска ограничења су остајала непромењена. Да би постигла пун учинак царске милости и ослободила се имовинских ограничења која су јој наметнута, морала је деци из првог брака дати половину своје имовине коју је имала после закључења другог брака, и то без задржавања плодоуживања и постављања било каквих услова. Ову имовину делила су деца из првог брака на једнаке делове, и, уколико су имала потомке, прослеђивали их њима. Ако би деца из првог брака умрла без потомства, имовину би добијала женина браћа. У случају да сва лица умру, жени би се враћала ова имовина као утеха за њену несрећу, и како кажу састављачи Јустинијанових новела, ова одредба је донета за случај да деца из првог брака умру без тестаamenta, јер тамо где је мајка лишена имовине, забрањено је деци из првог брака да тестаментом располажу том имовином или ако преживе, да њоме располажу по својој вољи²⁵.

Исти цареви, конституцијом из 382. године, одредили су да, уколико брак престане смрћу мужа, удовица која је ступила у други брак, поштујући законом предвиђени рок жаљења од годину дана, има обавезу да сву имовину коју је

²¹ C. 5, 9, 1; Nov. Iust. 22, c. 22.

²² У *lucra nuptialia* улази и мираз који стиче преживели муж и *donatio (propter) nuptias* који стиче преживела жена

²³ C. 5, 9, 1-2; Nov. Iust. 22, c. 22.

²⁴ Исто.

²⁵ C. 6, 56, 4; Nov. Iust. 22, c. 22.

добила од преминулог мужа (било удајом, поклоном за случај смрти, директно тестаментом, на основу фидеикомиса или легата, или на било који начин изражене великодушности преминулог мужа) несмањено пренесе у својину деци коју је с њим изродила. Оваква жена нема право на отуђење те имовине трећем лицу или детету рођеном у другом браку, већ само право на плодоуживање. Уколико би отуђила ту имовину било ком лицу, морала би то да надокнади из сопствене имовине како би деца добила оно што им према закону припада²⁶.

Затим је конституцијом Теодосија II из 439. године предвиђено да ће се и очеви придржавати ових правила, са истим поштовањем када је у питању имовина мајке, односно уколико брак престане смрћу жене и из њега има живе деце, муж мора да поштује прописе у погледу мираза и друге имовине преминуле жене и да ту имовину пренесе на децу, а њему припада плодоуживање²⁷.

Конституцијом царева Лава (*Leo*) и Антемија (*Anthemius*), из 469. године, предвиђено је да тамо где има деце из ранијег закљученог брака, који је престао смрћу једног од супружника, није дозвољено мајци и оцу, који су склопили нови брак (поштујући рок жаљења), да пословима *mortis causa* или *inter vivos* оставе или дају новим супрузима више него што би добила дете из претходног брака²⁸.

Ако се жена након смрти мужа поново удала поштујући рок жаљења, а из претходног брака нема деце или су деца умрла, она постаје власник имовине коју је добила од покојног мужа и може је тестаментом оставити коме она жели²⁹.

Половином 5. века, забрана закључивања брака годину дана после смрти мужа почела се примењивати и у случају развода, односно жена је морала после развода да чека годину дана (период чекања) да би склопила други брак. То произилази из конституције Теодосија и Валентинијана из 449. године. Њоме је предвиђено да, ако је брак престао једнострано из разлога одређених законом које је скривила друга страна, а који су наведени у овој конституцији, налаже се да се ти разлози докажу и да се другој страни достави изјава о

²⁶ С. 5, 9, 3. Конституцијом из 392. године, Валентинијан, Теодосије и Аркадије (*Arcadius*) одредили су да ће, када муж приликом своје смрти остави жени плодоуживање на својој имовини и она склопи други брак, жена изгубити плодоуживање и мораће га предати деци из првог брака. Ако су деца из првог брака још увек недовољно јака и разборита, а она им не пружа помоћ старатеља, већ користи прилику да присвоји имовину која је остављена деци, жена ће бити дужна да све то врати заједно са добити коју је остварила таквим управљањем имовином (С. 5, 10, 1). Јустинијан је касније ово укинуо и омогућио жени која се уда други пут да задржи овако дато плодоуживање (*Nov. Iust.* 22, c.32.).

²⁷ С. 5, 9, 5.

²⁸ С. 5, 9, 6.

²⁹ С. 5, 9, 3, 1.

разводу у писаној форми (*libellus repudii*)³⁰. Ако би жена непоштујући одредбе овог закона покушала да пошаље писану изјаву о разводу, губила би мираз и предбрачни поклон и не би смела у року од пет година засновати нови брак. Уколико би се удала пре истека овог рока постала би инфамна, а брак не би био ништав, већ би могао бити поништен од стране било ког заинтересованог лица. Али, ако жена докаже постојање законом предвиђеног разлога за престанак брака, имаће право на мираз и предбрачни поклон и могла је да се уда након године дана, како не би било сумње у њено потомство³¹.

Муж који је могао да докаже да је његова жена одговорна за неки од законом наведених разлога за развод брака имао је право да захтева мираз и предбрачни поклон, и могао је одмах да узме другу жену. Али, ако не успе да докаже, већ се испостави да је само желео просто да се отараси жене, морао је да врати мираз и предбрачни поклон³². Међутим, могао се одмах поново оженити, пошто не постоји никаква сумња у вези његовог потомства³³.

Ако је до престанка брака дошло споразумно, а не једностраним отказом без разлога (пука, гола воља мужа) или једностраним отказом из разлога предвиђеним законом, жена није морала да чека истек рока од пет година, већ је могла да уда после протекла рока од годину дана³⁴. Уколико се жена, поштујући рок од годину дана, поново уда, она губи својину на свему што је стекла од претходног мужа и та имовина ће припасти деци из претходног брака, а њој остаје плодоуживање (као и случају смрти мужа, када се жена уда поштујући рок жалости). Ово правило важило је и у случају када муж склопи други брак.

Као што се могло видети, почевши од краја 4. века, од стране царева Валентијана, Теодосија, Грацијана, Леа, Антемија и Анастасија (*Anastasius*), донет је низ конституција које су ишле у правцу постизања извесности очинства и ограничења имовинских ефеката другог брака (*poenae secundarum nuptiarum*), без обзира да ли је први брак престао смрћу супружника или разводом. Ове казне, односно ограничења, примењивана су под условом да је у првом браку било деце. Јустинијаново (*Iustinianus*) законодавство (посебно 22. Новела) је, са малим изменама, објединило и прецизирало дотадашње прописе и из њега се може закључити да је мајка, поновном удајом, осрамотила децу из

³⁰ Разлози на страни мужа: прелјуба, тровање убиство, разбојништво, кривотворење, деловање против царства, отмица, ако ради жени о глави, заснивање заједнице са бесрамним женама итд. Разлози на страни жене су слични. Поменућемо само типичне: ноћење ван куће без оправданог разлога и знања мужа, присуствовање гозбама ван породичног круга без знања и воље мужа, ако је присуствовала против његове воље позоришним или циркуским играма или представама у арени итд. (C. 5, 17, 8pr.-4a).

³¹ C. 5, 17, 8pr.-4b.

³² C. 5, 17, 8, 5.

³³ Nov. Iust. 22, c. 16.

³⁴ Конституција цара Анастасија из 497. године (C. 5, 17, 8, 9.)

првог брака³⁵. Али, врхунски циљ ових прописа био је заштита интереса деце која су рођена у првом браку од нових супружника и потомства рођеног у каснијим браковима³⁶.

*Srđan Vladetić, Ph.D., Full-time Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

SECUNDAE NUPTIAE

Summary

Throughout Roman history second marriage was always permitted to both men and women, regardless of whether the first marriage ended with the death of husband or wife, or divorce. Provided that the previous marriage had ended, the second marriage was legally valid, but in certain cases the spouses who entered into the second marriage did not have the same rights as they had in the first marriage. The paper will discuss the period of mourning (tempus lugendi), its purpose (which was later extended to include divorce) and the consequences of not respecting it. Also, the relation of August's marriage legislation to the second marriage will be exposed, as well as the novelties of the Christian emperors in terms of imposing property restrictions (poenae secundarum nuptiarum) of men and women who entered into a second marriage and have children from previous marriage.

Key words: *second marriage, tempus lugendi, August's marriage legislation, poenae secundarum nuptiarum.*

Литература

- Јовановић, М., *Коментар старог римског ius civile, Књига прва (leges regiae)*, Ниш, 2002.
Kaser, M., *Roman Private Law* (a translation by Dannenbring R.), London, Butterworths, 1968.

³⁵ *Nov. Iust.*, 22, c. 23 и c. 25.

³⁶ Kaser, M., *Roman Private Law* (a translation by Dannenbring R.), London, Butterworths, 1968, стр. 243.

- Plutarch's Romane Questions*, by Holland P; Jemon, F.B., London: D. Nutt, 1892.
- Plutarh, *Usporedni životopisi*, I, August Cesarec, Zagreb, 1988.
- Julije Paulo, *Sentencije*, preveo Romac, A., Latina et Graeca, VPA, Zagreb, 1989.
- Dio's Roman History*, with an English Translation by Earnest Cary, Vol. VIII, London,:William Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons, 1925.
- Тит Ливије, *Историја Рима од оснивања града*, 2, Српска књижевна задруга, Београд, 1995.
- Ovid's *Fasti*, with an English Translation by J.G. Frazer, London,:William Heinemann, New York: G. P. Putnam, 1931.
- Станковић, Е., Владетић, С., *Августова реформа брак и породице*, Српска политичка мисао, год. 25, vol. 62, бр. 4/2018.
- The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions* (a translation with commentary, glossary, and bibliography by Pharr, C.), Greenwood Press, New York, 1954.
- Ulpijan, *Knjiga regula*, preveo Romac, A., Latina et Graeca, VPA, Zagreb, 1987.
- Fragmenta Vaticana et Collatio legume Mosaicarum et Romanarum*, recognovit Theodorus Mommsen, Berolini – Apud Weidmannos, 1890.
- Corbett, P.E., *The Roman Law of Marriage*, Oxford: The Clarendon Press, 1930.
- Corpus iuris civilis*, Trieste, 1782.
- Watson, A., *The Digest of Justinian*, Vol. 1, University of Pensilvania Presss, Philadelphia, 1998.